

JOLANTA KLUBA  
BARBARA SZCZEPAŃSKA  
ANETA USS-LIK

# (RE)KONSTRUKCJA SPOŁECZNO-KULTUROWYCH UWARUNKOWAŃ ZARZĄDZANIA

## GOSPODARSTWEM ROLNYM PRZEZ KOBIETY

### JOLANTA KLUBA

Doktor nauk społecznych w zakresie socjologii wsi, wykładowczyni w Wyższej Szkole Bankowej we Wrocławiu, redaktorka „Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej”, członkini Sekcji Socjologii Wsi i Rolnictwa PTS. Poza współczesną wsią i jej przemianami interesuje się procesami partycypacji społecznej i publicznej. Autorka artykułów naukowych i opracowań eksperckich z zakresu polityki społecznej i sektora pozarządowego oraz współpracy międzysektorowej. ORCID: 0000-0003-1661-7251.

### PODEJMOWANIE DECYZJI

#### W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Podjęcie decyzji to integralna część zarządzania gospodarstwem rolnym. W przypadku rodzinnego gospodarstwa rolnego dotyczy ono zarówno spraw gospodarstwa domowego i rodzin je tworzących (takich jak na przykład opieka nad dziećmi, edukacja, codzienne wydatki), jak i spraw gospodarstwa rolnego użytkowanego przez rodzinę (jego bieżącego funkcjonowania, zmiany profilu produkcji, inwestycji itp.). Podjęte decyzje dotyczą bieżących, niekiedy nawet błahych spraw, a także kwestii strategicznych związanych z gospodarstwem rolnym, gospodarstwem domowym, jak również poszczególnymi członkami rodziny, na przykład wyboru szkoły, podjęcia zatrudnienia itp. Bieżące zarządzanie gospodarstwem domowym należy do kobiety tak na wsi, jak i w mieście. Udział mężczyzny w codziennych pracach dotyczących gospodarstwa domowego najczęściej nie ma samodzielnego charakteru, a odbywa się według sugestii, czasami wręcz instrukcji i prośb kobiety: żony, matki. Inaczej regulowana jest kwestia

### BARBARA SZCZEPAŃSKA

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych. Doktor inż., adiunkt w Zakładzie Socjologii Miasta i Wsi Instytutu Socjologii. Absolwentka Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, sekretarz Sekcji Socjologii Wsi i Rolnictwa PTS. Interesuje się przemianami społeczno-prze-strzennymi, jakie zachodzą w funkcjonowaniu wiejskich społeczności lokalnych. Większość jej artykułów dotyczy postępu rolniczego w gospodarstwach rolnych. Podejmuje też problematykę tanatologiczną. Autorka 20 publikacji naukowych. ORCID: 0000-0003-1974-0263.

### ANETA USS-LIK

Uniwersytet Wrocławski, Wydział Nauk Społecznych. Doktor nauk społecznych, adiunkt w Zakładzie Socjologii Grup Dyspozycyjnych. Członkini Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Zakres jej zainteresowań to socjologia rolnictwa, socjologia bezpieczeństwa oraz badania i analizy marketingowe. Autorka artykułów naukowych i projektów badawczych dotyczących branży rolnej. ORCID: 0000-0002-1838-6760.

zarządzania gospodarstwem rolnym – tutaj silne jest kulturowe przypisanie decyzji do mężczyzny. W literaturze przedmiotu jako osoby podejmujące najważniejsze decyzje w sferze organizacji i inwestycji, zarówno w przypadku bieżącego procesu produkcyjnego, jak i kierunków rozwoju działalności rolniczej, wskazywani są kierownicy gospodarstw<sup>1</sup>. Znajduje to także wyraz w polskim prawodawstwie, które za gospodarstwo rodzinne uznaje gospodarstwo prowadzone przez rolnika indywidualnego, czyli osobę, która między innymi podejmuje wszelkie decyzje dotyczące prowadzenia działalności rolniczej na należącym do niej obszarze.

Zarazem jednak badacze wskazują, że wszelkie zasoby, jakie znajdują się w posiadaniu takiego gospodarstwa, stanowią własność nie tylko samego kierownika, lecz także całej rodziny. „Stąd też decyzje dotyczące spraw gospodarstwa zwykle podejmowane są zbiorowo, a nawet jeśli czyni to jeden członek rodziny (na przykład gospodarz), działa w porozumieniu z pozostałymi, a przynajmniej pod ich wpływem lub w wyniku oddziaływania członków społeczności lokalnej”<sup>2</sup>. W związku z tym, że decyzje dotyczą wspólnych zasobów, zestaw czynników, jakie brane są pod uwagę w procesie decyzyjnym, jest bardzo szeroki i uwzględnia etap rozwoju, na którym znajduje się dana rodzina – etap ów w dużym stopniu wpływa bowiem na hierarchię potrzeb i realizowane cele<sup>3</sup>. Te zaś, odniesione do możliwości, jakimi dysponuje rodzina – zarówno jeśli chodzi o siłę roboczą, jak i zasoby materialne (maszyny, ziemię) czy społeczne (dostęp do informacji, kredytów, wpływy polityczne) – oddziałują na proces decyzyjny.

Analizując podejmowanie decyzji, należy odróżnić decyzje dotyczące bieżących spraw gospodarskich, organizacji pracy, czyli to, czy będziemy robić coś dziś czy jutro, i jakie prace mogą poczekać, oraz decyzje-rozstrzygnięcia, czyli sytuacje, gdy jakiś członek

<sup>1</sup> Zob. na przykład M. Dudek, *Sukcesja w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” 3/2009, s. 112.

<sup>2</sup> A. Krzyworzeka, *Rolnicze strategie pracy i przetrwania. Studium z antropologii ekonomicznej*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2014, s. 95.

<sup>3</sup> Zob. na przykład M. Leszczyńska, *Specyfika rolniczego gospodarstwa domowego i jego rola społeczno-ekonomiczna*, „Studia Socjologiczne” 1(184)/2007, s. 127–145.

rodziny mówi: „tak ma być, tak będzie”, nawet jeśli uwzględnił argumenty uczestników negocjacji tylko częściowo lub nie uwzględnił ich wcale.

Proces decyzyjny w rodzinnym gospodarstwie rolnym, choć bez opisu decyzji-rozstrzygnięcia, charakteryzuje Amanda Krzyworzeka: „istotną rolę odgrywają tutaj także decyzje podejmowane przez innych ludzi, czyli społeczny kontekst towarzyszący procesowi decydowania”<sup>4</sup>. Podejmowanie decyzji dotyczących gospodarstwa jest zatem procesem trudnym, poprzedzonym długotrwałymi naradami, konsultacjami z członkami rodziny, kręgiem znajomych, sąsiadów, jak również z zaufanymi partnerami rynkowymi. Dotyczy to nie tylko produkcji, ale również rynku zbytu i rynku środków produkcji. Amanda Krzyworzeka pisze:

*Podczas wszelkich rozmów, a zwłaszcza podczas asystowania w ich codziennych poczynaniach w oczy rzucają się nieustające „konsultacje społeczne”, które toczą się przy każdej okazji, w każdej niemal chwili, z każdym niemal człowiekiem. Rzecz jasna, najważniejszymi i najbardziej wartościowymi uczestnikami tej wymiany opinii i informacji są rolnicy oraz ludzie profesjonalnie związani z rolnictwem – przedstawiciele firm handlujących paszami, nawozami czy sprzętem rolniczym, przedstawiciele Ośrodków Doradztwa Rolniczego czy firm skupujących plody rolne – ale konsultacje nie omijają również laików*<sup>5</sup>.

#### **PODEJMOWANIE DECYZJI W GOSPODARSTWACH ROLNYCH W ŚWIETLE BADAŃ**

Kto ma największy wpływ na podjęcie decyzji, czyli czyje uwagi, porady są przede wszystkim uwzględniane przez zarządzającego gospodarstwem? Na przykład w badaniach zrealizowanych w roku 2011 przez Annę Bisagę w województwie opolskim wykazano, że

*samodzielnie bez konsultacji decyzje podejmuje 7% kierowników gospodarstw rolnych. W rankingu osób, z którymi warto przedyskutować przyszłe decyzje, badani rolnicy wymieniają na pierwszym miejscu rodzinę (41%), co pokazuje na silny związek wyborów produkcyjno-ekonomicznych z celami gospodarowania i nie potwierdza procesu separacji gospodarstwa domowego i warsztatu produkcyjnego rolnika. Następne miejsce w rankingu zajmują doradcy rolni (18%) i rolnicy, którzy odnoszą sukcesy produkcyjne i ekonomiczne (15%). Tradycyjnie respondenci wskazują też na przyjaciół i znajomych, z którymi radzą się przed podjęciem decyzji (14%)*<sup>6</sup>.

Autorka odnotowała także, że 4 proc. badanych uważało przedstawicieli handlowych przedsiębiorstw agrobiznesowych za osoby służące radą w podejmowaniu decyzji. Rolę doradców rolniczych i przedstawicieli zewnętrznych firm w procesie decyzyjnym kierowników gospodarstw badała również Barbara Szczepańska w odniesieniu do zagadnienia wprowadzania innowacji w gospodarstwach rolnych na Dolnym

<sup>4</sup> A. Krzyworzeka, *Antropologiczne spojrzenie na proces podejmowania decyzji – na przykładzie rolnictwa*, „E-mentor” 2(44)/2012.

<sup>5</sup> A. Krzyworzeka, *Rolnicze strategie pracy...*, dz. cyt., s. 107.

<sup>6</sup> A. Bisaga, *Cele autonomiczne gospodarstw rolnych podstawą transformacji ich tradycyjnych funkcji*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 5(13)/2011, s. 13.

Śląsku<sup>7</sup>. Według wyników tych badań rola tak jednych, jak i drugich w samym podjęciu decyzji jest niewielka. Ich znaczenie jest jednak duże z innego powodu: są to osoby obecne w otoczeniu rolników i ważne w związku z prowadzeniem bieżącej działalności. Rolnicy, którzy chcą sprawnie prowadzić swoje gospodarstwa, muszą nawiązywać relacje z doradcami i przedstawicielami (im szersza sieć takich relacji, tym lepiej dla gospodarstwa), jednak zgodnie z deklaracjami respondentów ich rola we wprowadzaniu zmian w gospodarstwach jest minimalna. Dostrzegana powściągliwość w ocenach jest częściowo związana z autodefinicją rolnika zarządzającego gospodarstwem, którego jedną z najważniejszych cech jest szeroko rozumiana niezależność<sup>8</sup>.

## **PŁEĆ A ZARZĄDZANIE GOSPODARSTWEM**

Nie budzi wątpliwości, że osoby kierujące rodzinnymi gospodarstwami rodzinnymi przeważnie w procesie decyzyjnym wspomagają się radą innych osób. Od przedmiotu decyzji zależy, czyja będzie to rada, choć i tak najważniejsze jest zdanie rodziny.

Warto przy tym zaznaczyć, że partnerski charakter może mieć tylko proces dochodzenia do decyzji, ale już sama decyzja nie jest ani partnerska, ani autorytarna; członkowie rodziny są jednak zobowiązani do jej realizacji. O tym, czy była dobra, można wnioskować dopiero po czasie na podstawie jej skutków – tak ekonomicznych, jak i innych – dla członków rodziny. Jest to istotne zwłaszcza w kontekście decyzji strategicznych dla gospodarstwa rolnego, które mogą być weryfikowane dopiero znacznie później. Przykładowo kwestia, czy w przyszłym roku warto uprawiać więcej rzepaku, pszenicy czy też ziemniaków, rozstrzygnie się dopiero wtedy, kiedy wykona się bilans korzyści oraz strat i porówna z potencjalnymi stratami oraz korzyściami z zaniechanej uprawy lub zmniejszenia jej areału. Ale decyzja o zakupie gruntu, wieloletnim kredycie czy zakupie maszyn zweryfikuje się po upływie wielu lat<sup>9</sup>.

Niewiele wiadomo na temat wpływu płci osoby podejmującej decyzję w gospodarstwie rolnym na przebieg procesu decyzyjnego. W Polsce zwiększa się liczba kobiet kierujących gospodarstwami rolnymi. Według danych Eurostat z 2016 roku średnio 29 proc. gospodarstw rolnych w Unii Europejskiej jest zarządzanych przez kobiety. Występują jednak znaczne różnice między poszczególnymi krajami. Na Litwie i Łotwie prawie połowa wszystkich gospodarstw jest zarządzana przez kobiety. Z kolei na Malcie, w Niemczech, Danii i Holandii odsetek kobiet kierowników gospodarstw rolnych nie przekracza 10 proc.<sup>10</sup>

7 B. Szczepańska, J. Szczepański, *Innovations or modernisation? The implementation of agricultural progress in individual farms in the region of Lower Silesia*, [w:] *Innovation Management, Entrepreneurship and Sustainability* (IMES 2019), Vysoká škola ekonomická v Praze, Praga 2019, s. 909–921.

8 A. Krzyworzeka, *Rolnicze strategie pracy...*, dz. cyt., s. 299–308.

9 Ustalenie kosztu alternatywnego jest możliwe dopiero po zrealizowaniu konkretnej decyzji, przy czym w poszczególnych przypadkach jej skutki są różnie rozłożone w czasie. Należy przy tym zdawać sobie sprawę, że faktyczna wartość porzuconej alternatywy jest i tak trudna do oszacowania, bo nigdy nie poznamy jej efektów.

10 *Females in the field*, European Commission, 8 marca 2021, [https://ec.europa.eu/info/news/females-field-more-women-managing-farms-across-europe-2021-mar-08\\_en](https://ec.europa.eu/info/news/females-field-more-women-managing-farms-across-europe-2021-mar-08_en) (23 lipca 2021).

W Polsce zbliżony jest do średniej unijnej. Podobne wyniki uzyskane zostały bowiem przez polskich badaczy, którzy zarazem odnotowali powolną, lecz wyraźną tendencję wzrostową w tym zakresie: w roku 1994 kobiet będących głównymi użytkowniczkami gospodarstw rolnych było 28,2 proc., w 2007 – 30,3 proc., a w roku 2017 – 33,7 proc.<sup>11</sup>

W okresie PRL-u<sup>12</sup> ukształtował się określony wzór sukcesji gospodarstw rolnych, zgodnie z którym gospodarstwo przejmowało najmłodsze dziecko w rodzinie. Można wskazać na dwa powody tego zjawiska. Po pierwsze istniał zakaz podziału gospodarstw rolnych. Po drugie w wielodzietnych rodzinach chłopskich najstarsze dziecko w momencie wycofywania się z aktywności gospodarczej rodzica miało około 40 lat. W efekcie następcą (syn czy córka) musiał znacznie wcześniej wraz z rodzicami rozstrzygnąć, kiedy i jak ma się usamodzielnąć ekonomicznie, zawodowo, rodzinnie. Chociaż w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zakaz podziału gospodarstw zniesiono, to wzór pozostał, a przemiany demograficzne, radykalne obniżenie dzietności w rodzinach wiejskich i niska atrakcyjność bycia rolnikiem ten wzór konserwowały. Często przejście gospodarstwa rolnego było nie tyle przywilejem, ile po prostu obowiązkiem w stosunku do rodziny, by nie przeszło w „obce ręce”.

Istnieje wiele powodów, dla których obecnie kobiety są spadkobierczyniami działalności rolniczej. Jest to konieczność w sytuacji, gdy na przejście gospodarstwa nie zdecydował się męski potomek (choć kobiety rzadziej niż mężczyźni dziedziczą gospodarstwa<sup>13</sup>). Przekazanie gospodarstwa córce często oznacza, że jej ojciec nadal ma nad gospodarstwem faktyczną kontrolę i decyduje o jego losie, sama sukcesja ma zaś charakter czysto formalny. Czasem mężczyzna podejmuje pracę poza rolnictwem. Zjawisko to było widoczne w Polsce już w latach siedemdziesiątych XX wieku. „Podejmowanie przez mężczyzn pracy w przemyśle, pojawienie się na wsi chłoporobotników, wielkie zapotrzebowanie na męską siłę roboczą sprawiły, że wiele prac (także tych tradycyjnie męskich) w gospodarstwach chłoporobotników przejąć musiały kobiety, a z powodu nieobecności męża w domu do nich należeć zaczęło także coraz więcej obowiązków i decyzji związanych z życiem nie tylko gospodarstwa, lecz także rodziny”<sup>14</sup>. W takiej sytuacji bieżące decyzje gospodarcze podejmowała kobieta: zamawiała usługi rolnicze, wynajmowała ludzi do pracy, decydowała o kolejności prac w gospodarstwie i w obejściu. Do mężczyzny należały kwestie strategiczne związane z gospodarstwem i jego dominującej roli w rodzinie nie kwestionowano co najmniej z dwu powodów. Po pierwsze, kulturowy wzór rolnika i gospodarza wykluczał kobiety z zarządzania gospodarstwem. Po drugie, nawet jeśli w procesie modernizacyjnym wzór ten ulegał złagodzeniu, zarobki poza gospodarstwem zapewniały mu ekonomiczną dominację w rodzinie.

<sup>11</sup> K. Gorlach, Z. Drąg, *Polskie rolniczki jako menedżerki*, „Studia Socjologiczne” 4(235)/2019, s. 144.

<sup>12</sup> Przyjmujemy, że dla opisywanych zmian są to lata sześćdziesiąte i siedemdziesiąte XX wieku.

<sup>13</sup> K. Gorlach, Z. Drąg, *Polskie rolniczki...*, dz. cyt., s. 133, 149.

<sup>14</sup> S. Michalska, *Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet*, [w:] *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*, t. 1, red. M. Halamska, M. Stanny, J. Wilkin, Wydawnictwo IRWiR PAN, Warszawa 2019, s. 299.



Również współcześnie, niezależnie od nie najlepszej koniunktury w rolnictwie, niskiego poziomu koncentracji ziemi, powolnych zmian w strukturze agrarnej, obserwujemy poszukiwanie przez członków rodzin związanych z rolnictwem zarobków w innych sektorach gospodarki. Wskazuje ono „na resegregację zawodową, czyli przejmowanie przez kobiety zawodu dotąd zdominowanego przez mężczyzn z powodu ich przechodzenia do innych – lepiej płatnych – zawodów”<sup>15</sup>.

W charakterystyce gospodarstw rolnych kierowanych przez kobiety i przez mężczyzn zauważalne są pewne różnice. Z danych Eurostatu wynika, że kobiety zarządzają gospodarstwami obszarowo mniejszymi niż mężczyźni. Komentując różnice dotyczące udziału kobiet w zarządzaniu gospodarstwami rolnymi w różnych państwach, badacze wskazują, że im bardziej rozdrobnione rolnictwo, tym więcej jest gospodarstw kierowanych przez kobiety (głównie w grupach gospodarstw małoobszarowych<sup>16</sup>). Takie same obserwacje przynoszą też analizy polskich badaczy (średnia wielkość gospodarstwa rolnego użytkowanego przez kobiety wynosiła w 2007 roku 7,4 ha i 5,5 ha w roku 2017, a zarządzanego przez mężczyzn odpowiednio: 12,1 ha i 10,3 ha), dodatkowo wskazują oni, że gospodarstwa te są słabiej zmechanizowane i znacznie mniej dochodowe<sup>17</sup>. Na podstawie tych danych można przypuszczać, że to właśnie obowiązki rodzinne trzymają kobietę w miejscu zamieszkania, w którym najczęściej brak jest atrakcyjnych miejsc pracy. Zatem jeśli mężczyzna ma większe gospodarstwo rolne, to nim kieruje, a jeśli małe, to pracuje poza nim, a bieżące zarządzanie sprawami gospodarstwa pozostawia kobiecie.

W artykule tym stawiamy pytanie o znaczenie i wpływ tradycyjnych wzorców kulturowych w zarządzaniu rodzinnym gospodarstwem rolnym współcześnie. Krzysztof Gorlach i Zbigniew Drąg przywołują w tym kontekście stwierdzenie fińskiej badaczki Tiny Silvasti, zgodnie z którym „tradycyjny chłopski scenariusz ma wciąż jeszcze spory wpływ na codzienne życie mieszkańców wsi, szczególnie zaś w gospodarstwach rolnych [...]. Sytuacji córki rolnika nie zmienia nawet w sposób zasadniczy fakt, że przejmuje ona odpowiedzialność za gospodarstwo nawet z akceptacją jej rodziny. Życie jej jako kobiecego następcy jest w dalszym ciągu silniej zdeterminowane jej płcią, aniżeli czynnikami zmieniającymi życie w rolnictwie i na wsi”<sup>18</sup>. Skoro tak, to można sądzić, że w swoich decyzjach zarządczych kobiety kierujące gospodarstwami rolnymi będą mniej samodzielne niż kierujący gospodarstwami mężczyźni.

Z drugiej strony to właśnie kobietom pozostawiana była i jest sfera życia rodzinnego; codzienne decyzje dotyczące zaspokajania zróżnicowanych potrzeb domowników należały i należą do kobiet. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że najmniej równouprawnienia, czyli pracy wspólnej, jest w obszarze

<sup>15</sup> K. Gorlach, Z. Drąg, *Polskie rolniczki...*, dz. cyt., s. 144.

<sup>16</sup> I. Kurek, *Kobiety wiejskie w Polsce i w Unii Europejskiej*, European Institute for Gender Equality, [https://eige.europa.eu/docs/41\\_PL.pdf](https://eige.europa.eu/docs/41_PL.pdf), s. 11 (10 lipca 2021).

<sup>17</sup> K. Gorlach, Z. Drąg, *Polskie rolniczki...*, dz. cyt., s. 145–148.

<sup>18</sup> Tamże, s. 131.

socjalno-bytowym<sup>19</sup>. Warto dodać, że również w tym przypadku mamy do czynienia z zająkami niedocenianymi, traktowanymi jako „babskie”, czyli gorsze.

W badaniach potwierdzono, że mimo podejmowania przez kobiety pracy zawodowej obowiązki domowe spoczywają głównie na ich barkach (jak miało to miejsce w okresie, w którym cechowała je znacznie niższa aktywność zawodowa)<sup>20</sup>. Dzieje się tak, „choć zaangażowanie mężczyzn rośnie w kolejnych pokoleniach. Na kobietach wciąż spoczywa obowiązek organizacji życia rodzinnego – podejmowanie decyzji o posiłkach, sprawach szkolnych, dbanie o czystość i zajmowanie się osobami wymagającymi pomocy. «Menadżerski matriarchat», przejmowanie kontroli i zarządzanie sprawami rodzin przez kobiety wydaje się trwałym wzorem życia rodzinnego”<sup>21</sup>. Należy zatem przypuszczać, że mimo podejmowania się przez kobiety zarządzania gospodarstwem rolnym, nie ma osoby przejmującej zadania związane z gospodarstwem domowym, w związku z czym jest to obszar potencjalnych różnic pomiędzy gospodarstwami rolnymi zarządzanymi przez mężczyzn i przez kobiety.

Ponadto badania dotyczące różnic w sposobie zarządzania, w tym podejmowania decyzji, prowadzą do wniosku, że kobiety są mniej skłonne do ryzykowania. W literaturze przedmiotu znajdujemy analizy potwierdzające, że kobiety są bardziej ostrożne w zarządzaniu także w gospodarstwach rolnych – rzadziej stosują intensywne metody produkcji rolnej, co uwidocznia się zwłaszcza w sytuacjach kryzysowych, w których podejmują decyzje zarządcze prowadzące do mniejszego zużycia czynników produkcji<sup>22</sup>. Można to interpretować jako przejaw dążenia do rozłożenia odpowiedzialności za podejmowane decyzje.

### NOTA METODOLOGICZNA

Celem przeprowadzonego badania było poznanie opinii rolników na temat procesów decyzyjnych w obszarze zarządzania rodzinnym gospodarstwem rolnym oraz identyfikacja różnic w przebiegu tych procesów pomiędzy kobietami a mężczyznami z uwzględnieniem kulturowych wzorców zachowań przypisanych do płci. Badanie zrealizowano na losowej próbie zarejestrowanych użytkowników portalu rolniczego Agrofoto.pl metodą CAWI opartą na modelu Real-Time Sampling (RTS) w okresie od 20 czerwca do 15 lipca 2021 roku. W badaniu wzięło udział 13 kobiet i 43 mężczyzn, deklarujących się jako właściciele gospodarstwa rolnego.

Portal Agrofoto.pl został założony w 2006 roku; obecnie według danych z Google Analytics miesięcznie odwiedza go około 600 tys. osób. Dziennie na jego stronę w poszukiwaniu informacji wchodzi około 40 tys. użytkowników.

<sup>19</sup> B. Tryfan, A. Rosner, B. Pięcek, *Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych*, Wydawnictwo IRWiR PAN, Warszawa 2003.

<sup>20</sup> Zob. na przykład J. Zwierzyk, K. Żelazna, *Uwarunkowania podziału ról i obowiązków w gospodarstwach domowych rolników*, „Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia” 1(4)/2005.

<sup>21</sup> *Równość płci i jakość życia. Raport z badań sondażowych*, red. E. Ciaputa, B. Kowalska, E. Krzaklewska, A. Ratecka, K. Slany, B. Tobiasz-Adamczyk, M. Warat, B. Woźniak, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2016, s. 29.

<sup>22</sup> E. Zhllima, O. Xhoxhi, D. Imami, *Feminisation in agriculture in a transition economy: Women's role in family farms*, „Sociologia Ruralis” 2(61)/2021, s. 422–441.

Na portalu rolnicy wymieniają się informacjami, poszukują rozwiązań, dowiadują się o nowościach, uzyskują rady. W galerii zdjęć znajduje się około 700 tys. pozycji, natomiast samych tematów na forum jest około 60 tys.

Spośród użytkowników portalu 74 proc. stanowią mężczyźni, a 26 proc. kobiety. Najliczniejsze grupy to osoby w wieku 30–39 lat (24 proc.) i 20–29 lat (23 proc.), kolejne mają 40–49 lat (16 proc.), 50–59 lat (10 proc.) i powyżej 60 lat – 10 proc., pozostałe osoby nie przekroczyły 19 roku życia. Wśród użytkowników Agrofoto.pl wykształcenie średnie/policealne rolnicze deklaruje 21 proc. korzystających z portalu, średnie i policealne, ale nierolnicze 18 proc., a wyższe rolnicze 16 proc. Obszar, jakim gospodarują użytkownicy portalu, to 10–30 ha (36 proc. użytkowników), mniej niż 10 ha (34 proc.), 30–50 ha (13 proc.) i powyżej 50 ha (pozostali). Na portalu zaznacza się przewaga posiadających średnie i duże obszary gospodarstwa rolne.

W artykule prezentujemy głos rolników z różnych gospodarstw (do 5 ha – 3 wskazania, od 5 do 20 ha – 18, od 20 do 50 ha – 27, powyżej 50 ha – 8 wskazań). Respondenci to rolnicy pracujący tylko w gospodarstwie rolnym oraz łączący pracę w gospodarstwie z pracą w innym sektorze – dwuzawodowcy (szczególnie w gospodarstwach do 50 ha). Wśród badanych przeważały osoby z wykształceniem średnim i policealnym oraz wyższym (odpowiednio 24 i 19 wskazań). Fakt ten jest zbieżny z charakterystyką użytkowników portalu, są to osoby relatywnie lepiej wykształcone od ogółu ludności rolniczej oraz mieszkańców wsi. Można przypuszczać, że większy kapitał kulturowy użytkowników portalu stanowi zasób umożliwiający im potencjalnie lepsze dostosowanie do gospodarki rynkowej.

Zaobserwowano różnice pomiędzy poziomem i typem wykształcenia – kobiety, które wypełniły ankietę, były lepiej wykształcone od męskich respondentów, wykształcenie średnie i wyższe zaznaczyło 10 kobiet i 33 mężczyzn. W próbie znaleźli się respondenci z wszystkich województw, w tym głównie z dolnośląskiego i lubelskiego (po 9 ankiet) oraz kujawsko-pomorskiego (7). Pomimo symptomów starzenia się społeczeństwa, w tym również ludności rolniczej, struktura wieku badanych była bardzo korzystna. Najwięcej (24 respondentów) miało 30–39 lat, 14 było w wieku 40–49 lat, 10 – poniżej 30 roku życia, 8 – powyżej 50 roku życia. Korzystna była także struktura obszarowa gospodarstw; blisko połowa kobiet i mężczyzn kierowała gospodarstwem powyżej 30 ha. Co piąty badany zadeklarował brak żony/męża, partnerki/partnera. W zdecydowanej większości byli to mężczyźni w wieku do 39 lat. Tylko jedna kobieta określiła się jako osoba niebędąca w związku.

Zauważalna zmiana procesów demograficznych, zmniejszająca się dzietność, ale też idące za tym przeobrażenia wzorców kulturowych (dzieci częściej jednak wybierają na przykład życie w mieście) mogą wyjaśniać częstsze przejmowanie kierowania gospodarstwami rolnymi przez kobiety. Związane z tym poszerzanie zakresu obowiązków i oczekiwań wynika z faktu przywiązania kobiet wiejskich do miejsca zamieszkania; jeśli nie podjęły decyzji o migracji, to zakładają na wsi rodziny, mają coraz liczniejsze obowiązki i coraz mniej szans na atrakcyjną pod względem ekonomicznym pracę w miejscu zamieszkania lub w strefie efektywnego dojazdu, umożliwiającego łączenie ról.



Zrealizowane badanie miało na celu poznanie uwarunkowania przebiegu podejmowania decyzji w zależności od płci kierownika gospodarstwa rolnego. Problematyka skoncentrowana została wokół następujących pytań badawczych:

- Czy płeć kierownika gospodarstwa wpływa na sposób podejmowania decyzji?
- Które z obszarów zarządzania gospodarstwem rolnym są najczęściej negocjowane w zależności od płci kierownika gospodarstwa rolnego?
- Jakie są opinie na temat podziału obowiązków w rodzinach uczestników badań?

Na tej podstawie postawiona została hipoteza, że mimo zmian zachodzących w otoczeniu wsi i rolnictwa w gospodarstwach domowych wciąż aktualny i odtwarzany jest patriarchalny model życia rodzinnego, co wpływa na mniejszą samodzielność decyzyjną zarządzających gospodarstwami rolnymi kobiet. Realizowane do tej pory przez kobiety działania w zakresie zarządzania rodzinnym gospodarstwem rolnym pozostają ich domeną, z kolei działania i decyzje strategiczne (długofalowe) są najczęściej konsultowane. Kobiety w swych decyzjach wspierają się opiniami partnerów, mężów, ojców itd.

### SPOSOBY PODEJMOWANIA DECYZJI W GOSPODARSTWACH ROLNYCH

Uzyskane wyniki pozwalają wnioskować, że płeć ma pewien wpływ na sposób podejmowania decyzji dotyczących zarządzania gospodarstwem (tab. 1). Kierujący gospodarstwami rolnymi mężczyźni w większości deklarują, że decyzje dotyczące prowadzenia gospodarstwa rolnego i zarządzania nim podejmują samodzielnie (24 wskazania). W przypadku kobiet równie często jak taka odpowiedź wskazywane było współdecydowanie z mężem lub partnerem (po 5 wskazań).

Tabela 1. Płeć a sposób podejmowania decyzji

Z którym ze stwierdzeń się zgadzasz?		Płeć		Ogółem
		kobieta	mężczyzna	
W gospodarstwie większość decyzji dotyczących prowadzenia gospodarstwa rolnego i zarządzania nim podejmuję wyłącznie ja.	N	5	24	29
	%	38,5%	55,8%	51,8%
W gospodarstwie większość decyzji rolnych podejmuję w równym stopniu z małżonkiem/partnerem.	N	5	10	15
	%	38,5%	23,3%	26,8%
W gospodarstwie większość decyzji podejmuję w równym stopniu z innymi członkami rodziny, ale nie jest to małżonek.	N	2	8	10
	%	15,4%	18,6%	17,9%
W gospodarstwie większość decyzji podejmuje inna osoba, niebędąca członkiem rodziny.	N	1	1	2
	%	7,7%	2,3%	3,6%
Ogółem	N	13	43	56
	%	100%	100%	100%

Źródło: badania własne.

Tabela 2. Wiek a sposób podejmowania decyzji

Z którym ze stwierdzeń się zgadzasz?		Wiek (w latach)				Ogółem
		do 29	30-39	40-49	powyżej 50	
W gospodarstwie większość decyzji dotyczących zarządzania gospodarstwem rolnym i prowadzenia go podejmują wyłącznie ja.	N	5	15	7	2	29
	%	50,0%	62,5%	50,0%	25,0%	51,8%
W gospodarstwie większość decyzji podejmują w równym stopniu z małżonkiem/partnerem.	N	2	5	4	4	15
	%	20,0%	20,8%	28,6%	50,0%	26,8%
W gospodarstwie większość decyzji podejmują w równym stopniu z innymi członkami rodziny, ale nie jest to małżonek.	N	3	4	2	1	10
	%	30,0%	16,7%	14,3%	12,5%	17,9%
W gospodarstwie większość decyzji podejmuje inna osoba, niebędąca członkiem rodziny.	N	0	0	1	1	2
	%	0,0%	0,0%	7,1%	12,5%	3,6%
Ogółem	N	10	24	14	8	56
	%	100%	100%	100%	100%	100%

Źródło: badania własne.

Młodszy respondenci są bardziej samodzielni w zarządzaniu, starsi deklarują mniejszą samodzielność w kierowaniu gospodarstwem (tab. 2). Zapewne związane jest to z pewnego rodzaju zmianą pokoleniową, ale też szerszym dostępem do wiedzy (głównie dzięki internetowi) oraz szybkim otrzymywaniem informacji zwrotnej, co stwarza większe możliwości argumentowania. Młodzi są też bardziej chętni do poszukiwania nowych informacji, toteż częściej poszerzają wiedzę teoretyczną. Pewną rolę odgrywać może także ambicja młodych ludzi, którzy chcą być postrzegani jako samodzielni.

Uszczegóławiając zagadnienie dotyczące tego, kto ma decydujący wpływ na podejmowanie strategicznych decyzji w gospodarstwie, należy zauważyć, że wśród kobiet najpopularniejszą odpowiedzią było: współmałżonek, mężczyźni wskazywali na siebie (7 i 19 wskazań). Respondenci częściej też wybierali rodziców oraz innych członków rodziny, to z nimi ostatecznie konsultują decyzje. Odpowiedzi te częściowo można tłumaczyć faktem, że 11 badanych zadeklarowało brak żony lub partnerki.

W kontekście społecznego wzoru podejmowania decyzji pojawia się swoisty podział na te podejmowane faktycznie, wynikające z uwarunkowań społecznych, ekonomicznych itp., oraz te deklarowane jako podejmowane, a zależne od kontekstów (owych decyzji), na przykład w sytuacji, gdy nie ma kierownika i trzeba o czymś zdecydować. Interpretacja odpowiedzi musi uwzględniać różnice pomiędzy deklarowanymi wzorami zachowań a faktycznie realizowanymi działaniami, które niekoniecznie są zbieżne z deklaracjami. Niezależnie od tego, kto rzeczywiście zdecydował o profilu produkcji, kredycie, inwestycjach, powiązaniach

handlowych, decyzje strategiczne należy zgodnie z obowiązującymi wzorami rolnika, gospodarza publicznie przypisać mężczyźnie: mężowi, ojcu czy bratu. Nawet jeśli w ramach domowych ustaleń między małżonkami (partnerami) istnieje podział, w którym faktyczne podejmowanie decyzji przypada kobiecie, to najprawdopodobniej z powodu odtwarzania wzorców kulturowych kobieta nie jest zainteresowana tym, aby poprzez jawne wskazywanie na siebie jako osobę decyzyjną na przykład obniżyć pozycję społeczną mężczyzny (męża, ojca). Podtrzymuje więc coś, co możemy określić mianem kulturowej fikcji. Zapewnia jej to bowiem faktyczną swobodę działania przy fasadowości utartych wzorów kulturowych.

Inne poruszane w badaniach zagadnienie dotyczyło sposobu, w jaki są podejmowane decyzje dotyczące poszczególnych aspektów funkcjonowania gospodarstwa (tab. 3). Ostatecznie o kierunku rozwoju gospodarstwa rolnego decyduje jego kierownik – bez względu na płeć była to najczęściej wybierana odpowiedź (37 mężczyzn i 7 kobiet). Zarazem jednak wyraźnie widać, że w przypadku kobiet duży udział mają partnerzy/mężowie (4 wskazania na 13 badanych, podczas gdy w przypadku mężczyzn tylko 1 z respondentów stwierdził, że to partnerka/żona ma decydujący głos).

Ponadto mężczyźni najczęściej wskazywali na samodzielne podejmowanie decyzji związanych z zakupem środków produkcji rolnej (jak materiał siewny, sadzeniaki), nawozów oraz maszyn i urządzeń. Kobiety natomiast jako obszary samodzielnego decydowania wskazywały wykup ubezpieczenia, spłaty zobowiązań kredytowych oraz zakup materiału siewnego, sadzoniaków. W świetle cytowanych wcześniej badań nie dziwi fakt, że wśród kobiet najmniejszą liczbę wskazań uzyskała odpowiedź związana z parkiem maszynowym gospodarstwa rolnego. Warto jednak odnotować, że jest to blisko połowa wskazań wśród respondentek. Uzyskane wyniki są zbieżne z ustaleniami Justyny Zwierzyk i Krystyny Żelaznej, że kobiety współdecydują o zakupie nowego sprzętu do gospodarstwa rolnego<sup>23</sup>.

Interesująco rozkładały się odpowiedzi dotyczące kwestii finansowych prowadzonego gospodarstwa. Kierownicy gospodarstw rolnych częściej wskazywali na swoje partnerki, a kobiety (kierowniczkę gospodarstw) wskazywały na siebie jako dbające o spłatę kredytów, zobowiązań czy wykup ubezpieczenia. Z czego może wynikać taki podział? Kwestie finansowych uregulowań (jak na przykład opłacenie bieżących rachunków) wpisują się w część socjalno-bytową, w literaturze określaną jako charakteryzująca się mniejszym równouprawnieniem, która w większości przypadków realizowana jest przez kobiety. Finanse traktowane są jako jeden obszar (choć tradycyjnie inaczej zarządzany w przypadku gospodarstwa rolnego i gospodarstwa domowego), który jest konsultowany czy negocjowany między współmałżonkami, jednak – jak można wnioskować z badań – za proces wykonywania zadania, czyli pilnowanie terminu i samą realizację płatności, odpowiada najczęściej kobieta.

Konsultowanie decyzji jest również widoczne w odpowiedzi respondentów na pytanie, na czym zdaniu polegają najbardziej, decydując o przyszłości

<sup>23</sup> J. Zwierzyk, K. Żelazna, *Uwarunkowania podziału ról...*, dz. cyt., s. 141.

Tabela 3. Płeć a zakres podejmowanych decyzji

W jaki sposób w gospodarstwie podejmowane są decyzje dotyczące:	Płeć											
	kobieta						mężczyzna					
	Głównie ja	Głównie partner (mąż/żona)	Inni członkowie rodziny lub inne osoby spoza rodziny	Nie dotyczy	Głównie ja	Głównie partner (mąż/żona)	Inni członkowie rodziny lub inne osoby spoza rodziny	Nie dotyczy	Głównie ja	Głównie partner (mąż/żona)	Inni członkowie rodziny lub inne osoby spoza rodziny	Nie dotyczy
kierunku rozwoju gospodarstwa?	N 7	4	2	0	37	1	3	2				
	% 53,8	30,8	15,4	0,0	86,0	2,3	7,0	4,7				4,7
zakupu maszyn i urządzeń do gospodarstwa rolnego?	N 6	5	2	0	33	2	5	3				
	% 46,2	38,5	15,4	0,0	76,7	4,7	11,6	7,0				7,0
zakupu środków do produkcji rolnej (np. materiału siewnego, sadzeniaków)?	N 8	4	1	0	39	0	3	1				
	% 61,5	30,8	7,7	0,0	90,7	0,0	7,0	2,3				2,3
zakupu nawozów / środków do nawożenia?	N 7	4	1	1	38	0	4	1				
	% 53,8	30,8	7,7	7,7	88,4	0,0	9,3	2,3				2,3
żywienia zwierząt?	N 7	1	1	4	23	4	3	13				
	% 53,8	7,7	7,7	30,8	53,5	9,3	7,0	30,2				
wykupienia ubezpieczenia?	N 8	3	0	2	31	3	5	4				
	% 61,5	23,1	0,0	15,4	72,1	7,0	11,6	9,3				
opłat, jak np. spłata kredytów, zobowiązań finansowych?	N 8	2	1	2	25	5	3	10				
	% 61,5	15,4	7,7	15,4	58,1	11,6	7,0	23,3				

Źródło: badania własne.

gospodarstwa rolnego. Badani – bez względu na płeć – wskazywali kolejno: małżonków/partnerów – 32 osoby, innych członków rodziny – 22 osoby oraz portale internetowe – 11 osób. Rolnicy ufają przede wszystkim najbliższemu otoczeniu (rodzinie, sąsiadom). Optymalną sytuacją dla prowadzącego gospodarstwo jest posiadanie krewnych lub znajomych zatrudnionych w podmiotach należących do otoczenia rolnictwa: w ośrodkach doradczych, w firmach skupujących produkty rolne oraz podmiotach oferujących przemysłowe środki produkcji<sup>24</sup>. Badani rolnicy uzasadniali swą ostrożność w relacjach z otoczeniem zewnętrznym rozbieżnością interesów ekonomicznych.

### SPOSOBY PODEJMOWANIA DECYZJI W GOSPODARSTWIE DOMOWYM

Kolejnym analizowanym w badaniu wątkiem był udział w podejmowaniu przez respondentów dodatkowych, niezwiązanych z gospodarstwem rolnym, obowiązków zarówno zawodowych, jak i domowych (tab. 4). Pracę poza gospodarstwem rolnym deklarowało 21 mężczyzn; wynik ten jest zbliżony z analizą struktury obszarowej gospodarstw rolnych. Ponad połowa respondentów (22) posiadała gospodarstwa do 30 ha, a jeśli gospodarstwo nie prowadziło produkcji specjalistycznej, to osiągnięte dochody nie pozwalały na pokrycie potrzeb całej rodziny.

Tabela 4. Płeć a wykonywanie innych obowiązków (zawodowych i domowych)

Czy poza pracą w gospodarstwie masz inne obowiązki?		Płeć		Ogółem
		kobieta	mężczyzna	
Tak, pracuję zawodowo na umowie o pracę (nie w rolnictwie).	N	1	10	11
	%	7,7%	23,3%	19,6%
Tak, pracuję zawodowo na innym rodzaju umowy (nie w rolnictwie).	N	3	11	14
	%	23,1%	25,6%	25,0%
Zajmuję się gospodarstwem domowym.	N	9	22	31
	%	69,2%	51,2%	55,4%
Ogółem	N	13	43	56
	%	100%	100%	100%

Źródło: badania własne.

W literaturze przedstawia się szereg powodów, dla których kobiety decydują się na prowadzenie gospodarstwa rolnego. Jednym z czynników o charakterze losowym była lub może być utrata pracy (na przykład w mieście, w sytuacji kryzysu ekonomicznego), co powoduje, że osoby młode pozostają na utrzymaniu rodziców. Kolejne okoliczności, w których kobiety stają się kierownikami gospodarstw rolnych, też często mają charakter zdarzeń losowych (wdowieństwo, choroba męża, ojca itp.). W przeprowadzonych badaniach uzyskano nieco inne wyniki (tab. 5).

<sup>24</sup> A. Krzyworzeka, *Rolnicze strategie pracy...*, dz. cyt., s. 149 i n.



Tabela 5. Płeć a decyzje o pracy poza rolnictwem

Czy myślałeś/myślałaś, żeby pracować poza rolnictwem?		Płeć		Ogółem
		kobieta	mężczyzna	
Tak, nawet pracowałem/pracowałam, ale wolę jednak pracę we własnym gospodarstwie.	N	3	6	9
	%	23,1%	14,0%	16,1%
Tak, ale nie miał kto przejąć gospodarstwa, więc zostałem/zostałam.	N	1	7	8
	%	7,7%	16,3%	14,3%
Tak, ale nie znalazłem / nie znalazłam innej pracy.	N	1	4	5
	%	7,7%	9,3%	8,9%
Nie.	N	6	15	21
	%	46,2%	34,9%	37,5%
Inna odpowiedź	N	2	11	13
	%	15,4%	25,6%	23,2%
Ogółem	N	13	43	56
	%	100%	100%	100%

Źródło: badania własne.

Jedna kobieta przyznała, że nie znalazła innej pracy, podobnie jedna wskazała na brak męskiego następcy do prowadzenia działalności, trzy z respondentek miały doświadczenie w innych sektorach, jednak zdecydowały się na pracę we własnym gospodarstwie. Blisko połowa badanych kobiet nie rozważyła pracy poza rolnictwem. Wynik ten można tłumaczyć specyfiką doboru próby: analizowano sytuacje, w których kierowniczkę prowadzą gospodarstwa rozwojowe.

W niektórych przypadkach kobiety, które kierują gospodarstwami rolnymi, deklarowały, że ich mężowie lub partnerzy nie pracują w rolnictwie, ponieważ mają lepiej płatną pracę poza tym sektorem. Zgodnie ze wskazaniami respondentek mąż lub partner lepiej zarabia w innej branży w Polsce (3 wskazania) lub za granicą (1 wskazanie). Wprawdzie nie można powiedzieć tego o każdej sytuacji bez wyjątku, jednak uwidocznił się pewien trend, zgodnie z którym praca w gospodarstwie rolnym w określonych warunkach jest traktowana jako gorsza i jako taka pozostawiana kobietom.

Kolejne zagadnienie dotyczyło podziału obowiązków domowych (tab. 6). Zarówno mężczyźni kierujący gospodarstwami rolnymi, jak i kobiety nimi zarządzające na pytanie, kto w gospodarstwie domowym najczęściej przygotowuje posiłki i gotuje oraz wykonuje główne prace porządkowe, odpowiedzieli, że robią to kobiety (łącznie odpowiednio 37 i 36 wskazań). Drugi obszar działań, w którym również dominowały kobiety, to opieka nad innymi członkami rodziny (na przykład umawianie do lekarza – 34 wskazania), pomoc i opieka nad dziećmi (33), a także opieka nad niesamodzielnymi członkami rodziny (w tym osobami z niepełnosprawnościami).

Tabela 6. Płeć a podział obowiązków domowych

Kto w twoim gospodarstwie domowym najczęściej:	Płeć								
	kobieta			mężczyzna					
	Głównie ja	Głównie partner (mąż/żona)	Inni członkowie rodziny lub inne osoby spoza rodziny	Nie dotyczy	Głównie ja	Głównie partner (mąż/żona)	Inni członkowie rodziny lub inne osoby spoza rodziny	Nie dotyczy	
przygotowuje posiłki, gotuje?	N	10	2	1	0	6	27	10	0
	%	76,9%	15,4%	7,7%	0,0%	14,0%	62,8%	23,3%	0,0%
zajmuje się codziennymi porządkami?	N	11	1	1	0	7	25	8	3
	%	84,6%	7,7%	7,7%	0,0%	16,3%	58,1%	18,6%	7,0%
umawia wizyty członków rodziny do lekarza?	N	8	3	2	0	6	26	7	4
	%	61,5%	23,1%	15,4%	0,0%	14,0%	60,5%	16,3%	9,3%
pomaga dzieciom w lekcjach, szykuje je do szkoły, przedszkola?	N	7	2	1	3	1	25	1	16
	%	53,8%	15,4%	7,7%	23,1%	2,3%	58,1%	2,3%	37,2%
realizuje płatności związane z gospodarstwem domowym (rachunki, bieżące zakupy)?	N	9	4	0	0	20	18	4	1
	%	69,2%	30,8%	0,0%	0,0%	46,5%	41,9%	9,3%	2,3%
pomaga rodzicom w gospodarstwie domowym, zawozi do lekarza?	N	6	5	1	1	19	9	5	10
	%	46,2%	38,5%	7,7%	7,7%	44,2%	20,9%	11,6%	23,3%
pomaga rodzicom w gospodarstwie rolnym?	N	6	2	1	4	14	1	2	26
	%	46,2%	15,4%	7,7%	30,8%	32,6%	2,3%	4,7%	60,5%
opiekuje się niesamodzielnymi członkami rodziny (w tym osobami z niepełnosprawnościami)?	N	4	2	0	7	4	5	1	33
	%	30,8%	15,4%	0,0%	53,8%	9,3%	11,6%	2,3%	76,7%
zajmuje się bieżącymi sprawunkami (jak codzienne zakupy)?	N	8	4	1	0	11	25	6	1
	%	61,5%	30,8%	7,7%	0,0%	25,6%	58,1%	14,0%	2,3%
załatwia sprawy urzędowe?	N	8	4	1	0	29	8	5	1
	%	61,5%	30,8%	7,7%	0,0%	67,4%	18,6%	11,6%	2,3%
realizuje drobne naprawy?	N	4	7	2	0	37	3	2	1
	%	30,8%	53,8%	15,4%	0,0%	86,0%	7,0%	4,7%	2,3%

Źródło: badania własne.

Z rozkładu odpowiedzi w tabeli 6 wynika, że większość czynności z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego jest przypisana kobiecie, jednocześnie mężczyźni z różną częstotliwością deklarują angażowanie się w wymienione działania.

Obserwacje dotyczące wiejskich gospodarstw domowych są zbieżne z tymi, jakie w odniesieniu do rodzin miejskich poczynił Stanisław W. Kłopot w ramach badań Wrocławska Diagnoza Problemów Społecznych:

*To kobieta zarządza budżetem domowym, decyduje o zakupach zaspokajających potrzeby członków rodziny, a także o wyposażeniu mieszkań, poczynawszy od firanek, a skończywszy na sprzęcie gospodarstwa domowego i audiowizualnego. To ona negocjuje z rzemieślnikami czas i zakres renowacji mieszkań i remontów, dyskutuje i decyduje o kolorach ścian, kafelków, armatury itp. Również wspólne, rodzinne spędzanie wolnego czasu, szczególnie weekendów i urlopów, stało się domeną żony/matki [...]. Najważniejsze decyzje, co prawda po negocjacjach z dziećmi, a przede wszystkim z partnerką, podejmuje jednak mężczyzna, pozostawiając jej swobodę realizacji i jednocześnie przerzucając na nią odpowiedzialność za skutki tych decyzji. [...] [co] jest przejawem adaptacyjnej siły rodziny patriarchalnej<sup>25</sup>.*

Z przeprowadzonych badań wynika, że w rodzinach wiejskich podtrzymywany jest i realizowany patriarchalny wzór rodziny przystosowany do realiów, w których kobiety odgrywają coraz więcej ról – obok tradycyjnej roli żony, matki, gospodyni domowej, także rolę współzarządzającej gospodarstwem rolnym.

## WNIOSKI

Podsumowując rozważania, raz jeszcze należy podkreślić znaczenie cech społeczno-demograficznych badanych (płeć, wiek, poziom wykształcenia). Respondenci charakteryzowali się stosunkowo młodym wiekiem, wysokim poziomem wykształcenia oraz kierowaniem relatywnie dużymi obszarowo gospodarstwami rolnymi w porównaniu zarówno do ogółu rolników, jak i wszystkich mieszkańców wsi.

Kierowanie gospodarstwem rolnym wymaga coraz większych umiejętności oraz dużej wiedzy. Rolnicy stają przed szeregiem wyzwań oraz koniecznością podejmowania ryzykownych działań. Celowe stało się zadanie pytania, czy płeć kierownika wpływa na sposób podejmowania przez niego decyzji. Wyniki przeprowadzonych badań wskazują, że jest ona w tym procesie istotna. Kobiety zarządzające gospodarstwami rolnymi częściej wskazują na uzgadnianie swoich strategicznych decyzji dotyczących spraw gospodarstwa z innymi osobami. Nawet te, które świadomie podjęły pracę w rolnictwie, częściej deklarują, że konsultują się z mężczyznami: ojcami, mężami, doradcami. Nie można jednoznacznie ustalić, czy gospodarstwa respondentek są sprawniej prowadzone, ale można przypuszczać, że jednym z powodów konsultowania decyzji jest chęć

<sup>25</sup> S.W. Kłopot, *Przekonania wrocławian o pożądanym wzorach życia rodzinnego*, [w:] *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia*, red. S.W. Kłopot, M. Błaszczuk, J. Pluta, Wrocławska Diagnoza Problemów Społecznych, Wrocław 2010, s. 304.

podtrzymywania mocno utrwalonego w kulturze wzoru zachowania, w którym decyzje-rozstrzygnięcia są po stronie mężczyzn.

Wyniki przeprowadzonego badania wskazują, że kobiety, pracując w gospodarstwie rolnym i w gospodarstwie domowym, i w jednym, i w drugim muszą podejmować bieżące decyzje. Kwestią otwartą pozostaje, czy i na ile podejmują w gospodarstwach rolnych decyzje o wymiarze strategicznym. Nie można jednoznacznie wnioskować, że zamężna kobieta samodzielnie lub z innymi członkami rodziny – ale nie z mężem – kieruje gospodarstwem. W dalszych badaniach warto byłoby skupić uwagę na przypadkach kierowania gospodarstwem przez zamężne kobiety (lub żyjące z partnerem). Ich występowanie (o ile nie byłoby incydentalne) oznaczałoby, że istnieją symptomy zmiany. Nierozstrzygnięta pozostaje kwestia, czy ta „zmiana” nie wiąże się z jeszcze większym obciążeniem pracą kobiet wiejskich.

Na podstawie badań możemy stwierdzić, że w przypadku respondentek zakres realizowanych przez nie czynności i podejmowanych w sprawach codziennych decyzji jest bardzo szeroki. Jednak nie świadczy to o coraz większej samodzielności kobiet. Tradycyjna, patriarchalna rodzina rolnicza również pozostawiała kobietom gospodarstwo domowe, choć podejmowane decyzje wymagały akceptacji ze strony mężów (mężczyzn)<sup>26</sup>. Tutaj konieczność tej akceptacji nie występuje wprost, ale biorąc pod uwagę, że kobiety częściej negocjują podejmowane decyzje – i negocjują je właśnie z mężczyznami – wbrew pozorom niewiele się w tej kwestii zmieniło.

Zmiana, która zachodzi w sposobach gospodarowania, może wynikać z jeszcze innego powodu: z takiego rozumienia emancypacji, które sprawia, że kobiety zostają zaangażowane w działania nawet w tych obszarach, które kulturowo były lub mogły być zarezerwowane dla głowy rodziny, a które teraz mężczyźni przekazali do zarządzania kobiecie. Chodzi o wszystkie tak zwane bieżące sprawy, które wpływają na organizację życia codziennego, a z których kobiety wcześniej były wyłączone. Obecnie sprawy te spadły na kobiety (na przykład spłata kredytów czy pilnowanie rachunków), chociaż nie one były osobami ostatecznie o tym decydującymi. Kobiety uczestniczą dodatkowo w całym szeregu decyzji strategicznych dotyczących produkcji, profilu tej produkcji, zobowiązań kredytowych i innych, zakupu środków produkcji, maszyn, urządzeń, a także przyszłości gospodarstwa. Mają coraz więcej obowiązków i biorą udział w procesach decyzyjnych, jednak nie zawsze na końcu to one te decyzje podejmują.

## BIBLIOGRAFIA

Bisaga, Anna. „Cele autonomiczne gospodarstw rolnych podstawą transformacji ich tradycyjnych funkcji”. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* 13, 5 (2011).

Ciaputa, Ewelina, Beata Kowalska, Ewa Krzaklewska, Anna Ratecka, Krystyna Slany, Beata Tobiasz-Adamczyk, Marta Warat, Barbara Woźniak, red., *Równość płci i jakość życia. Raport z badań sondażowych*. Kraków: Wydawnictwo UJ, 2016.

<sup>26</sup> S. Michalska, *Rodzina wiejska...*, dz. cyt., s. 291.

- Dudek, Michał. „Sukcesja w gospodarstwach rolników w wieku przedemerytalnym”. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* 3 (2009).
- Females in the field*. European Commission, 8 marca 2021. [https://ec.europa.eu/info/news/females-field-more-women-managing-farms-across-europe-2021-mar-08\\_en](https://ec.europa.eu/info/news/females-field-more-women-managing-farms-across-europe-2021-mar-08_en).
- Gorlach, Krzysztof, Zbigniew Drag. „Polskie rolniczki jako menedżerki”. *Studia Socjologiczne* 235, 4 (2019).
- Kłopot, Stanisław W. „Przekonania wrocławian o pożądanym wzorach życia rodzinnego”. W: *Problemy społeczne w przestrzeni Wrocławia*, red. Stanisław W. Kłopot, Mateusz Błaszczyk, Jacek Pluta. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, 2010.
- Krzyworzeka, Amanda. „Antropologiczne spojrzenie na proces podejmowania decyzji – na przykładzie rolnictwa”. *E-mentor* 2, 44 (2012).
- Krzyworzeka, Amanda. *Rolnicze strategie pracy i przetrwania. Studium z antropologii ekonomicznej*. Warszawa: Wydawnictwa UW, 2014.
- Kurek, Iwona. *Kobiety wiejskie w Polsce i w Unii Europejskiej*. European Institute for Gender Equality. [https://eige.europa.eu/docs/41\\_PL.pdf](https://eige.europa.eu/docs/41_PL.pdf).
- Leszczyńska, Małgorzata. „Specyfika rolniczego gospodarstwa domowego i jego rola społeczno-ekonomiczna”. *Studia Socjologiczne* 1, 184 (2007).
- Michalska, Sylwia. „Rodzina wiejska w genderowej perspektywie, czyli o sytuacji kobiet”. W: *Ciągłość i zmiana. Sto lat rozwoju polskiej wsi*. T. 1. Red. Maria Halamska, Monika Stanny, Jerzy Wilkin. Warszawa: Wydawnictwo IRWiR PAN, 2019.
- Szczepańska, Barbara, Jacek Szczepański. *Innovations or modernisation? The implementation of agricultural progress in individual farms in the region of Lower Silesia*. Innovation Management, Entrepreneurship and Sustainability (IMES 2019). Praga: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2019.
- Tryfan, Barbara, Andrzej Rosner, Beata Pięcek. *Kobiety wiejskie wobec zmian systemowych*. Warszawa: Wydawnictwo IRWiR PAN, 2003.
- Zhllima, Edwin, Orion Xhoxhi, Drini Imami. „Feminisation in agriculture in a transition economy: Women’s role in family farms”. *Sociologia Ruralis* 61, 2 (2021).
- Zwierzyk, Justyna, Krystyna Żelazna. „Uwarunkowania podziału ról i obowiązków w gospodarstwach domowych rolników”. *Acta Scientiarum Polonorum. Oeconomia* 4, 1 (2005).

Data wpłynięcia: 6 sierpnia 2021 r. Data zatwierdzenia do druku: 22 października 2021 r.

## A (RE)CONSTRUCTION OF SOCIO-CULTURAL CONDITIONS IN FARMS MANAGED BY WOMEN

The aim of this article was to study farmers’ opinions regarding the decision-making processes in family farm management and identify differences between women and men, also with regards to the gender-specific cultural patterns of behaviour. The scope of rural women’s responsibilities and expectations seems to grow with their attachment to the inhabited land. Those that do not migrate but start a family in the countryside are faced with increasingly more responsibilities



and have less chance to find an economically attractive job in their place of living or within a commutable distance that would allow them to combine their roles. The actual and declared patterns of behaviour tend to differ. Regardless of who effectively makes the strategic decisions in the farm, it is more important what is communicated publicly as in line with the current cultural model of the farmer. The study shows that women do both the farmwork and the housework, regularly taking decisions, large and small, and performing an array of tasks in both areas. Nevertheless, women's diversity in terms of roles and activities seems to demonstrate their pursuit of 'emancipation', narrowly defined as a shift in the scope of responsibilities, rather than attest to their increasing independence.

**SŁOWA KLUCZOWE:** rodzinne gospodarstwa rolne, rolniczki, kulturowe wzory zachowań, kierowanie gospodarstwem rolnym, podejmowanie decyzji

**KEY WORDS:** family farms, female farmers, cultural patterns of behaviour, farm management, decision making

